

С. Ефремов

ІВАН ФРАНКО

3043/73.1
Е ОБЩЕСТВО ИЗДАНІЯ ОБЩЕПОЛЕЗНЫХЪ И ДЕШЕВЫХЪ КНИГЪ.

ІВАН ФРАНКО.

НАПИСАВ

Сергій Єфремов.

№ 73.

пер. № 300
ГЛ укр
№ 8-1951а.
Ціна 20 коп.

ПЕТРОГРАД.
Друкарня Бр. В. та І. Линників, Невскій, 126/2.
1916.

ВИТЯГИ З СТАТУТА „БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОГО ОБЩЕСТВА

ИЗДАНІЯ ОБЩЕПОЛЕЗНЫХЪ И ДЕШЕВЫХЪ КНИГЪ“,

затверженого 19 листопада (ноября) 1898 року.

§ 1. Общество имѣетъ цѣлью придти на помощь религіозно-нравственному развитію и экономическому благосостоянію малорусскаго народа. Съ этой цѣлью Общество издаетъ одобренныя цензурою дешевыя и доступныя по языку и изложенію книги, какъ религіозно-нравственнаго содержанія, такъ и по всѣмъ отраслямъ сельско хозяйственнаго и вообще промышленнаго знанія, а равно и литературно-художественнаго содержанія.

§ 2. Общество состоитъ изъ неограниченнаго числа членовъ, коими могутъ быть совершеннолѣтнія лица обоего пола, за исключеніемъ учащихся въ учебныхъ заведеніяхъ, состоящихъ на дѣйствительной военной службѣ нижнихъ чиновъ и юнкеровъ и лицъ, ограниченныхъ въ правахъ по суду.

§ 3. Члены Общества раздѣляются на почетныхъ, членовъ-сотрудниковъ и дѣйствительныхъ и утверждаются Общимъ Собраніемъ по избраніи ихъ Правленіемъ.

§ 4. Въ почетные члены могутъ быть избираемы Общимъ Собраніемъ лица, сдѣлавшія значительныя пожертвованія въ пользу Общества или оказавшія ему иныя существенныя услуги.

§ 5. Члены-сотрудники отъ членскихъ взносовъ освобождаются, а взамѣнъ того участвуютъ въ дѣлахъ Общества своими трудами.

§ 6. Дѣйствительными членами Общества состоятъ лица, вносящія въ кассу Общества ежегодно не менѣе трехъ рублей.

Членські вкладки, жертви і листи (письма) для «Благотворительнаго общества» — треба посилати в Петроград, поштамт, ящик № 261.

Члени Товариства, що заплатили внесок за останній рік, істають без плати всі видруковані в тім році видання Товариства.

06
10 БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОЕ ОБЩЕСТВО ИЗДАНИЯ ОБЩЕПОЛЕЗНЫХЪ И ДЕШЕВЫХЪ КНИГЪ.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

18. 709

ІВАН ФРАНКО.

Про життя його та діла.

Написав СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ.

224

3043/73.

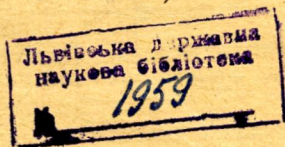
ПЕТРОГРАД.

Друкарня Бр. В. та І. Линників. Невський, 126/2.

1916.

ср/ср 18

~~224~~

Дозволено военной цензурой 30 іюня 1916 г.

Іван Франко.

1. 5/10/04, 59 11/10/04 12

I. Як жив Іван Франко.

Між людьми, які визначились в історії нашого народу, одно з найперших, найпочестніших місць належить галицькому русину Іванові Франкові. Не був це ні великий пан, ні багатий чоловік; не вславився він ні військовою заслугою, ні високими чинами,—та й не дбав він про ту марну, суєтну славу. Проте ім'я його давно вже вкрилося іншою славою, і скрізь, де живе наш український народ, його знали люди і всюди дуже поважали й шанували. Був це великий письменник та громадський робітник. Вславився він тим, що любив свій рідний край та народ і весь свій вік, рук не покладаючи, працював на його. Вийшов він з простих людей, але ніколи не забував того, що він «мужицька дитина» і через те повинен помагати простим людям, показувати їм стежку до світла, добра та кращого життя. Чоловік великого розуму та науки, Франко і розумом своїм і наукою й хистом служив українському народові, бо ще змалечку полюбив його, знав його життя і знав, чим і як йому можна допомогти. З ним самим вийшло зовсім так, як з тим хлопчиком, малим Мироном, якого він так гарно описав в одному своєму оповіданні. «В школі дитина хапатись буде науки на диво, впиватись буде нею, як недужий

свіжим повітрям, і скінчить на тім, що перейметься правдами науки й забажає перевести їх у життя. І стане малий Мирон гарячим проповідником тих правд, понесе їх між темних і погибаючих, під рідні сільські стріхи». Отож такий був і сам Франко.

В Галичині, де народився, жив і працював на громаду Франко, наші земляки давніше почали дбати про те, щоб народ мав усі права, мав добру освіту і щоб жити йому стало краще. Більше там шкіл, то через те лекше людям учитись і більше людей з простого народу через освіту виходить у люде та й дітей своїх доводять до розуму. Вчать на те, щоб і громаді з того була користь, щоб розумні люде, здобувши освіту, працювали для добра своїх земляків. Правда, і там не легко живеться тим людям, що працюють на громаду, — доводиться й там гіркої спити багато. Але коли в чоловіка великий розум, справедлива душа та завзяте до добра серце, то вони переможуть і ті перешкоди, яких скрізь рясно понаставляювано буває на дорозі до правди, і світові спокуси, що тягнуть до себе та кличуть забувати про чужу біду, чуже нещастя, а тільки про своє пам'ятати. «Раз добром налите серце ввік не прохолоне», мовляв Шевченко; і людина з таким серцем твердо стоятиме на своєму, нічого не боятиметься, аби жити по правді. Доступивши освітою на високости науки, вона не забуває братів своїх — тих, що там унизу лишились і самі не здужують добратися до світла. Вона й саму науку оберне на те, щоб їм допомогти та й їхнє лихо розвіяти. Може така людина й сама на віку багато лиха зазнає, але не зломить її те своє лихо, все вона перетерпить, аби иншим людям було добре. За те має ту втіху, що не дурно прожила

своє життя, не марно сили свої розвіяла, а лишилося від чесної праці багато доброго, всім людям на користь та на добру науку. З чистою совістю може оглянутись на своє життя така людина, легко й помирати їй, бо знає вона, що нічого вона не винна людям, що всі свої повинности перед громадою вона справила і на макове зерно не зробила нікому неправди.

Такий був і наш великий письменник та невтомний працівник на народній ниві, Іван Франко. І треба нам усім знати, як жив та що для всього нашого народу зробив цей чоловік, що вперше на віку склав свої невтомні руки—але вже на столі лежучи...

Народився Іван Франко 3-го серпня (августа) року 1856-го в невеличкому присілку до села Нагуєвичів. Село Нагуєвичі стоїть у тій стороні, де починаються вже височезні, хмарами повиті гори—Бескиди, або ще звуться вони Карпатські,—таких гір по наших сторонах, на Україні, нігде більш і немає. Батьки у Франка були собі прості люде, як у Галичині кажуть—хлопи, тоб-то селяне-хлібороби, і навіть зовсім неписьменні, але дуже розумні, особливо батько, Яків або Яць на імя. Він був коваль і мав у селі свою кузню. Було там по всяк час у його кузні повно людей; мов по свячену воду сюди приходили, як згадував опісля Франко. Одні роботу приносили навіть здалека, бо коваль з старого Якова був добрий; інші гулящим часом і так заглядали, щоб людей послухати, а найбільше самого коваля: він багато цікавого бачив по світах та вмів і розказати добре; розважити чоловіка, розговорити в біді, дати влучну пораду. Отамо, в кузні у свого батька, і малий Івась наслухався й набачився такого, що потім йому на весь

вік стало розказувати, — тільки вже розказував він не малому гурткові, а всім письменним людям, хто може читати його твори. Сила людей проходило перед його, а кожне з своєю вдачею, з своїм бідканням, з своїми радощами або горем. Босий, в самій сорочині, сидів малий хлопчина в куточку в кузні, коло горна, і — мов воду губка — вбірав у себе людське життя, що живим потоком пливло повз його. Він дослухався до цікавих розмов та оповіданнів про всякі пригоди, він доглядав до людей і звикав людські постаті розбірати, він учився розуміти людську вдачу, — і все оте складав на дні своєї молодой душі, щоб потім розказати всьому світові, як і чим живуть оті люде, які у них потреби та чим їх можна загодити.

Старий батько дуже любив свого малого сінка, тішився ним і всім хвалився, що з його на прочуд розумна дитина. А й справді ще змалечку Івась усе любив думати про те, як і що в світі робиться, і сам своєю головою любив до всього доходити. Часом, бувало, старші сміялись та глузували з його вигадок і домислів, але батько раз у-раз за його оступався, дуже піклувався за свого Івася, а як минуло хлопцеві пять років, то віддав його до школи. Своєї школи в Нагуєвичах тоді ще не було, то довелося хлопцеві ходити по науку за кілька верстов — аж у сусіднє село. За вчителя був там Франків родич, то він уже й доглядав дитину. За приводом цього першого вчителя вивчився Івась читати й писати по-нашому, по-українському, та ще трохи навчився польської та німецької мови. Була це дуже мала школа, і вже за два роки хлопець знав усе, чого в тій школі можна було навчитись. Тоді батько надумав послати Йвана до трохи вищої школи, що держали ченці в недалекому

місті, у Дрогобичі, бо всі помітили, що до науки дитина має великий хист і охоту.

Важко було спершу малому Франкові, як опинився він далеко від рідних своїх та батьківської оселі. Нова наука, чужі люде кругом, що ні розпитають, ні пожалують, ані приголублять; незнайоме місто з його чужими звичаями, яких не знала сільська дитина... Франко сам опісля розказував, скільки знущання зазнав він у тій другій школі, а найбільш за те, що був з його «хлопський син», мужицька дитина, селяк, на якого згорда дивились городяне. Досі він жив собі по своїй волі—бігав, де хотів, нікого не питаючись; привчився думати і самотужки доходити до всього, як і що робиться на світі; а тут довелося годити й слухати вчителя, часом не гаразд і розбіраючи, чого йому хочеться; тут треба було і перед шкільним начальством коритись і перед старшими товаришами. Не диво, що гіркою здалась дитині ота наука! До того-ж і нові вчителі вчили не дуже-то добре, більше бійкою та страхом, та й самі мало що знали і з дітьми поводитися не вміли. Вони не дуже панькались з усіма школярами, а що вже «хлопському синові», то й зовсім не з медом прийшлося, йому найгірше доставалось: думали, що «мужиченя» можна бити й знущатися, бо заступитись за нього не буде кому. І били, і знущалися... Але оце «мужиченя» справді було на диво розумне. Хлопець не зненавидів науки, а тільки своїх мучителів, і опісля признавався, що то оті вчителі-кати перші заронили йому в душу думку—стояти за правду й воюватися з усякими мучителями, що знущаються з простих людей тільки через те, що ті оборонити себе не можуть. І несміливий, затурканий хлопець, не вважаючи на

всяке знущання та й бійку, вчився дуже добре, з усіх своїх товаришів—найкраще. Батько дуже цим тішився і все говорив, що з Івана будуть люди. Коли якось по екзамені в школі викликали малого Франка, щоб дати йому нагороду за те, що добре вчився, то—оповідає він сам—почув він, як хтось голосно заплакав. То плакав його батько, старий коваль Яць,—плакав з радощів, що його люба дитина не завдала йому сорому і справдила батьківські надії.

Та не довго втішався батько розумним сином—помер незабаром. Але хлопця таки не покинули рости, як бур'ян на полі. Коли він скінчив уже науку і в чернечій школі в Дрогобичі, то родичі віддали хлопця до ще вищої школи, до гімназії, у тому-ж таки Дрогобичі. І тут Франко теж учився найкраще за всіх, і тут був раз-у-раз у науці першим, бо мав добру пам'ять та гострий, допитливий розум і читав дуже багато книжок. Франко поперечитував усе, що міг здобути, брав книжки у вчителів, у товаришів, у знайомих, сам купував і до кінця шкільного курсу знав уже твори світових та й наших, українських, письменників. Але за наукою не забував він і живого життя. Жив звичайно дуже вбого, бо ні звідки було великих коштів за його платити; жив у родича столяра і помагав йому в роботі, а приїздячи святами та влітку додому на село, теж панича з себе не вдавав, а й худобу пас, і на полі працював, і справляв усяку іншу сільську роботу, допомагаючи родичам у господарстві.

Отак ріс собі помалу хлопець, а разом зростав і його розум, росла цікавість до науки та до життя. Ще в гімназії, як згадано, прочитав Франко багато гарних книжок,

і йому скортіло самому спробувати сили в письменстві. З усіх книжок, що читав тоді Франко, найбільш припав йому до серця Шевченків «Кобзарь»: хлопець дуже захопився цією книжкою і знав її мало не всю на-пам'ять,—і прийшло йому на думку, щоб і самому так писати, як Шевченко. Гаряче Шевченкове слово, рідні постаті з його творів, велика любов до рідного краю — все це зачарувало Франка і вже навіки привернуло його до народу та до роботи для його. І коли Франко скінчив науку в гімназії й поїхав до найбільшого в Галичині міста Львова, щоб по-вчитися ще і там у найвищій школі (в університеті), то привіз він сюди чимало вже свого писання творів. Де-що він сам понаписував, інше (казки, пісні, то-що) позаписував з народніх уст у рідному селі та в Дрогобичі. Тоді-ж таки, року 1874-го, вперше надруковано в журналі «Друг» Франкове слово,—то була невеличка пісенька, що так і звалася «Народні пісні». Прочуваючи в собі хист до письменства, Франко написав тоді чимало віршів і оповідань, і вже незабаром, років за два, їх видано окремим, невеличкою книжечкою.

Але хоч Франко й мав великий хист до письменства, а все-ж був тоді ще дуже молодий, багато чого не знав і ще багато де-чого з того, що на світі робиться, не розумів, як слід, до ладу. До того-ж у Галичині тоді настали були тяжкі часи, коли навіть і старші люде, більш освічені і більш за 18-літнього парубка досвідчені, не знали, на яку їм ступити та що робити для громадського добра...

Студенти, товариші Франкові, видавали тоді у Львові свій невеличкий журнал, газету ніби — «Друг», і писали в йому про всякі далекі від життя й нікому не цікаві спра-

ви, бо й самі краще не вміли і мало знали з життя. А був тоді в Києві в університеті за професора Михайло Драгоманов, з Полтавщини родом, чоловік дуже вчений і розумний. Хоч Галичина й належала до іншого царства, але Драгоманов здавна нею цікавився і не раз туди наїздив, щоб дізнатись, які там порядки та які й як люде живуть. Побачив Драгоманов, що молоді студенти львівські плутаються й не гаразд пишуть у своєму «Друзі», не знаючи, як писати й про віщо—і надумав повернути їх на справжню путь. Став він їм листи слати, а в тих листах і розгорнув перед ними всю правду про наш народ та про те, як і про віщо повинні вчені люде писати, щоб з науки всім була користь та щоб до народу правдиве слово доходило. Окрім того, навчав він, освічені люде тільки через те й могли самі вчитись, що на них інші працювали, та своєю працею годували й зодягали, поки вони високих наук доходили. Отже, писав Драгоманов, ми, освічені люде, неначе беремо в позику свою освіту і цю позику повинні вернути тому, хто годує нас і зодягає,—тоб-то тому-ж таки рідному народові.

Хоч і дуже не хотілось молодим студентам покинути те, коло чого вони вже заходились були працювати, але просте, щире й правдиве слово Драгоманова таки дійшло їм до розуму й до серця і показало, що вони помилялись; а коли вони це побачили, то їм розвиднилось і те, що треба далі робити. Найдужче захопився новими думками Франко та де-які його товариші, як Павлик, Терлецький, то-що,—і з того часу вже зовсім інакше починають вони дивитись на свою роботу для рідного народу та інакше вже й заходяться коло неї. Аж тепер, молоді, двадцятилітньою

людиною, ступив Франко на ту стежку, з якої вже й не сходяв до кінця віку, аж тепер він побачив, що тільки та робота чогось варта, якою чоловік служить своєму рідному народові. І з цього часу він стає справді на народню роботу: він обороняє право свого народу на краще життя та на просвіту; він бореться з темнотою й злиднями народніми; він навчає народ, як зробитись видющим та дужим і як усім стояти за спільне діло, за громадське добро; він пише силу книжок народньою мовою, а в них або описує життя народнє, як воно колись було і яке воно тепер, або виказує свої думки про те, яким воно повинно бути та як дійти до того, щоб усе добре справдилось. З книжок та з старих паперів він дізнавався про колишнє, що було та минуло, й розказував, чого дізнався, щоб усі тее знали; він сам невтомно вчиться й інших невсипуще вчить; він видає для народа газети, він працює в партії, яку заснував з товаришами, щоб народові в його злиднях допомагати та привчати людей самим, цілою громадою в тісному гурті, свого права доходити. Більш як 40 літ отак він працював, і не було за цей час певне ні одного такого народнього діла в Галичині, щоб до його не пристав Франко. І всюди він працює невсипуще, і перед ведучи та даючи привід і приклад, і сам стаючи на роботу, як найпоследуший з робітників.

Не легко це й робити було. Коли Франко з товаришами послушався Драгоманова й почали вони в «Друзі» обороняти народні права та за простих людей обстоювати, то зараз погнівились на молодих хлопців старші люде в Галичині. Як-же: молоді старших не слухаються, своїм розумом живуть і по-своєму роблять!.. А далі й австрійське (німець-

ке та польське) начальство взяло неслухняних парубків на зуб і багато їм завдало мороки, клопоту та й ще гіршого де чого. Року 1877-го всіх, що гуртувались коло «Друга», начальство взяло та й заарештувало і посадило в тюрму, а потім, по всьому краю шатнулося шукати «злочинців» — таких, як і Франко був — потрусило їх та всіх у тюрми й позапаковувало. Їх винуватили, ніби вони всі гуртом склали таке таємне товариство, щоб бунтувати людей проти панів і начальства та намовляти на неслухнянство властям; далі закидали ще їм, що вони дружили і листами пересилилися з такими небезпечними людьми за кордоном, як Драгоманов! І хоча Драгоманов, як ми вже знаємо, не на лихе їх навчав, хоча й ніякого таємного товариства у Франка з товаришами не було, хоча якоїсь вини й на макове зерно вони за собою не чули, а просто хотіли тільки чесно жити і робити добро народові — проте їх усе-ж місяців з вісім держано всіх по тюрмах, а потім ще й на суд поставлено. І суд їх засудив. За віщо? — не раз питав опісля Франко й одказував, що цього ніхто не знав — ні вони, підсудні, ні самі їхні судді. А отже хоч ніхто цього не знав, а таки всіх засуджено і знов запаковано за кару до тюрми.

Тяжко було Франкові в тюрмі, як і кожній неповинній людині між злодіями та злочинцями. Тіснота, бруд, холод та голод допікали, турбота про те, що далі буде, гризла голову; а тут ще й писати йому не давали, одбірали раз-у-раз папір і олівець. — «Деять місяців, пробутих мною в тюрмі, — згадував Франко опісля, — були для мене самою мукою. Мене потріпувано, як звичайного злодія, посажено між самих злодіїв та волоцюг, котрих бувало в одній ка-

мері зо мною по 14-18, перекидувано з камери до камери та ще й трушено раз-по-раз (це, бач, за те, що я «писав», тоб-то записував пісні та приповідки з уст тюремних товаришів, або й свої вірші). Кілька тижнів я просидів у такій камері, що мала тільки одне вікно, а містила 12 людей, з котрих 8 спало на тапчані, а 4 під тапчаном, бо місця їм бракувало. За-для свіжого повітря товариші пустили мене на «найліпше» місце для спання—під вікном насупроти дверей. А як вікно через задуху було день і ніч одчинене і до дверей продувало, то що-ранку я прокидався маючи на голові повно снігу, навіяного з вікна». Одно слово, у тюрмі—як у тюрмі... І от на власному досвіді зазнав Франко, яково-то буває хоч і безневинним людям, як що посяде їх кривда, а заступитись та оборонити нема кому. І тюрма не тільки не залякала його й не одвернула од народу, од бажання допомогти покривдженим людям, а ще більш додала до сього охоти, ще краще загартувала його в тих думках, до яких він допіру дійшов. Франко тільки побачив, що неправда скрізь гору взяла та що найгірше живеться простим, убогим, робочим людям, і заприсягся до віку стояти за правду й допомагати тим, кому ніхто не хоче допомогти. Немов йому вчувалися вже цілий вік потім ті слова, що їх промовляє одна проста людина в його оповіданні «В тюремнім шпиталі»: «Я знаю, пане, ви за правду тут... ви проти людської кривди повстаєте... за те вас мучать. Ви хочете людям полегкість зробити, кривду зменшити». І одсидівши своє, почав Франко до діла доводити те, що надумав у тюрмі, про що й перед тюрмою вже мріяв — тоб-то, як-би «людям полегкість зробити, кривду зменшити».

Хоч тяжко було в тюрмі Франкові, та чи не тяжче ще прийшлося йому тоді, як він одсидів своє і вийшов на волю. Мало не всі його колишні знайомі та приятелі боялися з ним навіть стріватись, а не те, щоб мати якесь діло з людиною, що сиділа в тюрмі. Нігде було знайти Франкові ні притулку, ні поради, ні просто доброго слова, або теплого та приязного спочуття,—усі його жахались, як зачумленого, усі одцурались. Франка нігде не приймали, з ним навіть не здоровкались, десятою вулицею його оббігаючи; його вигнали з університету, де він учився; його викинули з усіх товариств, де він бував, щоб через його, мовляв, і собі якого лиха не зазнати, щоб не причепилось, Боже борони, начальство за те, що такого «гайдамаку» передержують. До того дійшло вже було, що просто хоч на світі не живи. Але й це Франка не зламало. Як побачив він отаку людську неправду та зрадливість, як закоштував отієї полохливости, що й батька рідного не пожалувала-б віддати на муки, аби тільки самому було добре,—то ще дужче загорілося у нього серце до правди, ще більше прихилився він до простих людей, які найдужче терплять од кривди, та не побоялись дати у себе притулок вигнанцеві. Допевнився тоді ще раз Франко, що без боротьби за правду ніколи не буде добра на світі,—і з того часу все життя своє віддав на ту велику й святу боротьбу за правду. Знав він, що тяжко йому буде, що скрізь вороги на його чигатимуть, що ніколи супокою він не матиме. Але й те знав Франко, що чиста совість дорожча од супокою—і пішов за своєю совістю, мовляв сам він, на «вічну безупинну боротьбу проти темноти, хвальші й дармодства». І байдуже йому було, що доведеться багато за правду перетерпіти.

504 . 11

Як письменник, боровся він словом. Як син українського народу, здебільшого українським словом проказував він свої думки про життя, яке воно повинно бути, про правду та добро. Як талановитий письменник, умів він писати палко, розумно й дотепно, — так, щоб палити людські серця, прилучати людей до своїх думок, навертати їх на свою віру. Як вийшов Франко з тюрми, то зараз-же й почав з товаришем своїм Павликом видавати журнал «Громадський Друг» (потім «Дзвін» і «Молот»), а в йому проповідувати нові думки про правду, які тоді Франкові спокою не давали, — щоб насамперед за простих, за трудящих людей стояти й їхні потреби задовольняти. Але мало ще було тоді в Галичині людей, котрих такі думки захоплювали-б; більшість дбала тільки за себе, а не за народ. Через те мало хто читав той журнал, хоча писали в йому гостро і цікаво. А як мало читачів, то й грошей дасть-біг: нема за що й видавати журналу, нема за що жити. До того-ж і начальство на роботу Франка з товаришами поглядало дуже косо та неприхильно і не пускало, щоб їхні писання розходились поміж людьми, а одбирало х усюди й нищило (це зветься — конфіскувати). Так і довелося тоді молодим працівникам облишити на якийсь час цеє діло, хоч не кидали вони самої думки про те, щоб ширити правду між людьми, і потім Франко доводив до діла цю думку всякими способами. Так, починаючи з 1879-го року, Франко видає чимало гарних книжечок, а в їх дуже просто розказує про всякі справи, про які кожній людині треба знати; складає книжки для робітників, сам живим словом навчає їх по гуртках у Львові; захожується коло того, щоб у цілій низці творів списати все, чим і як

15. 709.

2

Львів. Бібліотека

Львівська державна
публічна бібліотека

народ наш живе, то-що. Робота для добра громадського кипить у його, слово правди без упину сіється—в надії, що на родючу землю впаде воно і добрі жнива колись-то будуть...

Але поки ще до жнив, то самому сівачеві добра не легко жилося. Насамперед його робота не давала йому того, що кожному потрібно, щоб жити—заробітку: за таку роботу не тільки нічого тоді не платили, а ще й з своєї кишені треба було доплачувати, друкуючи народні книжки та газети. Стало нарешті так Франкові сутужно, що у великому місті, у Львові, ніяк було вже й прожити йому: ні з чого годуватися. І от р. 1880-го їде він на якийсь час на село до товариша, щоб трохи перепочити та набратись сили на дальшу роботу. Але на селі зараз-же спіткало його інше лихо. Там його знов, не знать за що, арештовано, держано три місяці в тюрмі поміж злодіїв та волоцюг, а потім «по етапу» одпроважено в Дрогобич, щоб одіслати звідти до родичів у Нагуєвичі. Такий-би то це був небезпечний чоловік, що його не можна й пускати на села, бо на бунт підмовлятиме! А вже коли схотів жити на селі, то нехай-же сидить мовчки у родичів, а де инде, між чужі люде, то нехай і не рипається! Так тільки й можна було витолкувати той арешт, що з доброго дива знов упав на Франка. В Дрогобичі його недужого, змученого та змороженого завдали знов до тюрми—її він незабаром описав у повісті «На дні»,—а потім ще раз «етапом» погнали в Нагуєвичі. З Нагуєвичів Франко того разу вибрався був до недалекого міста Коломиї, та мало й не загинув там, бо з голоду і з тих пригод, яких довелось йому зазнати по тюрмах та етапах,

занедужав на гарячку й лежав сам один, як палець, і тільки якийсь його товариш, приїхавши, врятував письменника від наглої смерти. Щоб показати, як бідував тоді Франко, досить сказати, що в Коломиї, змордований недужий, він жив «три дні трьома центами» (на наші гроші, то менше як три копійки), знайденими над річкою в піску; що од ходіння етапами у його «на обох ногах повідпадали нігті на пальцях»... А не забуваймо, що вже й тоді це був не якийсь нікому невідомий чоловік,—вже й тоді багато людей знало Франка за розумного й талановитого письменника.

Отак і бідував тоді Франко: то працював якийсь час, рук не покладаючи, у Львові, сим та тим перебиваючись; то, коли вже не було з чого там вижити, вибірався на село, найчастіше до родичів у Нагуєвичі, і там робив за простого робітника на полі та коло господарства. Та не вважаючи на скрутні обставини, що не давали йому коло одного діла ходити, Франко все-ж чимало за весь цей час понаписував гарних поезій («Товаришам з тюрми», «Наймит», «Камінярі», то-що), повістей та оповіданнів («Бориславські оповідання» й повісти «На дні», «Захар Беркут» і інші) та всяких розвідок наукових. Року 1882—1883 у Львові виходив журнал «Світ», і в йому теж найбільше було Франкової праці. Тим часом і старші люди потроху та помалу забували, що з Франка «небезпечна людина», а бачили його розум, хист і невсипущу працьовитість, то й вони почали залучати його до себе, щоб він помагав у їхніх газетах писати. Так, він кількома нападами працював у газеті «Діло» та ще в «Зорі», але не тка у Франка вдача була, щоб довго в приймах видер-

жати. Багато де-чого він не так думав, як старші люде, виходила суперечка, непорозуміння—і Франко мусів кидати спільну роботу, шукаючи притулку де инде. А тим часом жити все скрутніше ставало. Року 1886-го Франко оженився, пішли дрібні діти, треба було за-для них шукати якогось заробітку. І Франко на той раз знайшов його у чужих людей: почав писати в одній польській газеті («Курер Львовскі»), хоча дуже не хотілось йому оддавати свої сили й працю на чужу ниву,—свою роботу у поляків він звав не инакше, як панщиною. Та инакше ніяк було прожити йому тоді, хоч і сам він бачив, яку шкоду це йому робило, як українському письменникові. Робота в чужій газеті забірала у Франка весь час і тепер далеко менше він писав по-своєму, хиба що гулящим часом. А гулящий отой час иноді спотикав нашого письменника такий, що краще було-б і зовсім його не знати. Так, наприклад, року 1889-го Франка знову арештовано, втретє вже, і завдано до тюрми, де й просидів він щось місяців зо три, хоч такі не міг допитатись, чого і за віщо зуспіло його таке лихо. Проте, сидючи в тюрмі, знов понаписував Франко багато творів по-українському (оповідання «До світла», поеми—«Сурка», «У цадика», «З любови», «Полюдському», то-що), а в них посписував те, що бачив у тюрмі, й тих людей, з якими довелось йому там разом бідувати.

Тим часом Франкова та його товаришів-однодумців робота не минала без сліду. Крапля й камінь довбає, кажуть, а то-ж жива праця людська й коло живого діла! Потроху та помалу все множилось і більшало в Галичині людей, що прихилилися до Франка та від його вчилися, як їм

дивитись на світ, на людей та правду. В кінці 80-х років таких прихильних людей набрався вже був чималий гурт. Надумали вони всі гуртом працювати, склавши таке товариство або спілку, чи—як кажуть—політичну партію, щоб разом обороняти людських прав та й людей коло себе збирати, до одного гурту гуртувати. Звалась ота спілка чи партія радикальною, тоб-то такою, що хоче аж «до коріння», мовляв, перемінити людське життя, в самих його основах переробити, простуючи до того, щоб усім людям, а найперше простому народові, трудящим людям, стало краще жити. До цього намовляв Франка з товаришами й Драгоманов, що вже давно мусів покинути професорування в Києві й жив собі за границею, в швейцарському місті Женеві, й звідти розсилав по Україні свої гарні книжки та намовляв освічених людей працювати для народнього добра. Скликав ото Франко всіх своїх однодумців з усієї Галичини, порадилися і почали вже гуртом дбати про народні справи, склавши радикальну партію....

Не диво, що як довідувались прості люде про таку «хлопську», «мужицьку» партію, то зараз до неї горнулись і прихилились усім серцем. Не диво й те, що коли інші партії в Галичині побачили, як народ горнеться до радикалів, то й собі почали більш уважати на народні потреби і дбати за них пильніше.

Ото як заснувалась у Галичині радикальна партія, то Франко став на чолі її, як перший з товаришів, і був разом для неї за найкращого та дуже пильного робітника. Багато він писав у радикальних газетах,—а їх було тоді дві: одна звалась «Народ», а друга «Хлібороб». Франко в своїх працях розказував, які права має народ в австрій-

ській державі, а які повинен-би мати та як їх добути. Далі він їздив по селах, збирав людей та живим словом ще розповідав про те саме, про що писав у газетах. Він сперечався з людьми з інших партій, доводячи, що вони не так про народ, як про себе самих дбають, про свою користь та вигоду. Він писав книжки для народньої освіти, а в них просто й коротенько виясняв, що людям потрібно знати. Тепер Франко знайшов був те, чого йому перше бракувало, тоб-то великий гурт людей, що слова його слухав і приймав до серця, і це додало йому нової сили та завзяття на працю. І Франко справді працював дуже багато на громаду, але разом він не забував, що коли хочеш інших учить, то й сам повинен багато знати, повинен бути вченою людиною. Через те він ще пильніше захожується коло своєї власної самоосвіти, вчиться багато сам для себе, щоб те, чого навчився, переказати потім людям. Важко йому було ту освіту здобувати. Я вже згадував, що замолоду йому з наукою не пощастило, бо як вийшов він уперше з тюрми, то його викинули з університету, а потім за громадською роботою ніколи було йому за університет думати, хоча вчитись самотужки, з книжок, він ніколи не кидав. Тепер Франко надумався, що краще буде, як він таки скінчить науку ще й по високих школах. Ото, хоч було йому вже під сорок літ і мав уже жінку й діти, він таки пішов знову вчитись до університету. Вивчившись там, він понаписував багато наукових праць— таких гарних та докладних, що як помер професор українського письменства у львівському університеті, Огоновський, то не знайшлося між ученими кращого по йому заступника, як Франко. Всі прихильні до науки люде ра-

діли й тішились, що українські студенти матимуть такого гарного й тямущого професора. Та ба: не довелось Франкові вчити студентів у найвищій школі, в університеті тому. Спротивилось і стало цьому на перешкоді галицьке високе начальство: де-ж таки—чоловік у тюрмі аж тричі сидів, чоловік у подертому сурдугі ходить, чоловік страшний та небезпечний, а його хочуть поставити, щоб студентів учив! І не пустило начальство Франка на професорську посаду, і тільки в книжках своїх та по-за університетом міг він вчити й інших того, що сам дуже добре знав—про наше давнє і новіше письменство. І звичайно—дуже велика з того шкода та кривда сталася нашій науці, бо коли-б Франко був за професора, то ще більше міг-би зробити доброго та ще ширше розгорнути свою наукову роботу. По-за школою все-ж не зробиш того, що можна в школі для науки зробити.

Тим часом і хатнє життя Франкове не лекшало, не вважаючи на всі його великі вже тоді заслуги перед рідним краєм. Так само жив він убого й так само мусів тяжкою панщиною в польській газеті на хліб собі заробляти. Року 1897-го це ще погіршало, бо на Франка розгнівалися були й свої і чужі та й позбавили всякого заробітку. Українці загнівалися через те, що Франко в одній книжці написав, що він не любить їх—він розумів тих зпоміж них, що не хочуть про народ дбати, а вороги перевернули слова його так, ніби він признався, що самого народу і рідного краю не любить. А поляки знов-же на Франка зло взяли за те, що він написав був тоді прикре слово про великого поета польського Міцкевича. Франко оборонявся, доводив, що його правда. Так, до українців

він написав, що коли він і не любить рідного краю, то хіба, мовляв, «з надмірної любови»: через те, що занадто його любить, бачить хиби його й несе їх на собі, як важке ярмо; через те, що хотів-би, щоб у рідному краю не було нічого поганого та лихого.

Ти, брате, любиш Русь,
Як любиш добре пиво,—
Я ж не люблю її, як жнець
Не любить спеки в жниво,—

так поясняв Франко, як він ставиться до рідного краю. Полякам-же він одписував, що й на гадці не мав ображати їхнього великого поета, а тільки сказав про його те, що думав, що за правду має, а правда, мовляв, ніколи образливою не буває. Проте нічого не допомоглося: з обох боків знявся був проти Франка страшенний галас та крик, його знов обвинувачували, що він нікого не поважає; знов повикидали його з усіх товариств, одібрали у його роботу, що мав по газетах і, не маючи більш заробітку, він з сімєю бідував тоді ще гірше. Жити йому довелося в якійсь темній хаті, так що він дуже слабував: мало не осліп був; їсти часто не було чого і ледве-ледве перебув він якось цю лиху годину.

Та все-ж тоді вже лекше йому було, як колись замолу, як уперше спало було на його лихо. Хоча й багато ворогів у його було, та знайшовся вже тепер і чималий гурт прихильників,—тих, що знали, як багато сили й невсипущої праці поклав він для добра рідного краю і в цьому бачили найперший доказ тієї великої любови, що голубив Франко в своєму серцю до рідного народу та України. І ці прихильники не дали пропасти великому

трудовників, розважили його й допомогли, чим можна було. Року 1898-го вони бучно святкували ювілей його, тоб-то той день, коли минуло 25 років його роботи для рідного краю. На свято зійшлося і зіхалося багато людей з усієї Галичини, а ще більше,—бо з цілої України та й з чужих країв,—прислано листів з привітаннями; Франка вітали, взивали його своїм учителем і казали, що його шлях—правдивий шлях і що ним іде тепер не сам Франко одинцем, а поспішає за своїм учителем багато людей, які од його навчилися любити народ і на його працювати. Ця привселюдна дяка й пошана повинна була показати Франкові, що даремно зняли на його галас вороги, бо знайшлося вже багато людей, які розуміють, чого варта його робота, знають її й цінять по заслугі. А друге, що тоді доброго сталося, так це те, що під час цього свята знайдено, чим і допомогти йому—знайдено йому роботу, та ще й таку, за якою він раз-у-раз побивався: не панцизняну роботу на чужій ниві, а любу—на своїй рідній. Було вже тоді у Львові українське Наукове Товариство імені Шевченка, воно друкувало всякі наукові книжки про життя нашого народу,—і воно дало Франкові притулок на його наукову роботу. Опріч того, почав тоді виходити у Львові-ж таки великий журнал українською мовою «Літературно-Науковий Вістник» і Франка запрошено, щоб він у йому писав і був за керовничого (за редактора). За цю роботу платили, хоч і не багато, і Франко відтоді вже міг спокійніше жити, не боючись тих злиднів, що так йому перше допікали, а ще страшніші були на старість. І працював-же він у цих виданнях! Рідко яка книжка «Вістника» або «Записок» Наукового Товариства виходила в світ без

Франкового оповідання, вірша, або наукової розвідки. Працьовита, невсипуща вдача нашого письменника розгорнулася тепер на всю свою широчінь, хист його був у порі свого найдужчого розцвіту, — мов сонце в полудень світив Франко і грів своїм живим, гарячим словом, розказував про минуле, воскрешав давні постаті наших людей; описував сьогочасне життя та навчав, як його кращим зробити; неокраяною вільною думкою ширяв у майбутнє, силкуючись обхопити його й одхилити ту завісу, що криє невідоме з-перед очей звичайних людей... І велика втіха була читати його натхненні твори, і кожне, дістаючи нову книжку журналу, найперше шукало в її Франкової роботи, найдужче цікавилось тим, про що Франко пише. І великий учитель здобував усе більший гурт людей, яких по-за-очі, своїми творами, навчав думати по правді, по правді робити і по правді з людьми жити. Чистим джерелом била його думка й була за ту живу та цілющу воду, що несе втіху та здоровля людському духові. І здавалося, що невичерпаний запас її таїться у нашого письменника і що кінця краю їй не буде.

Так за працею збігло ще десять років і року 1907-го спобігло Франка нове велике нещастя: він тяжко занедужав та вже й не виходився аж до самої смерти. Не так старість,—бо не старий тоді ще його вік був,—як тяжка праця, клопіт, турботи та повсякчасне вболівання за рідний край звалили його й знесли: так дрібний, маленький шашіль неустанно точить-підідає могучого, кріпкого дуба—і сохне, вяне зелене віття, посихають міцні коріння, мертвіють дужі гіляки... У Франка одібрало руки—ті працьовиті руки, що не знали й не шукали спочинку; далі сталося ще гірше—втомився розум, поплуталися думки, і часто

Франко брав за справжню правду те, що тільки ввижалося йому за часів його слабости... Живий жаль брав, дивлячись на цю людину з великим колись розумом — і таку безпорадну тепер, коли слабість одібрала і руки, і ясність думок, і нездоланність духа! Ще мало не десять нових років жив отак наш письменник, тяжко мучився, догоряючи і погасаючи од своєї страшної хвороби. Жив він найбільше надією, що слабкість не вічна, що вернеться ще до його здоров'я, і тоді він надолужить те, що за цей час мусів не з своєї вини прогайнувати. Та ба — одурила надія...

Але й недужий та знесилений — великий працьовник все-же таки не кидав праці коло рідної науки та письменства. Коли йому трохи лекшало, він зараз-же знов вертався до того, що робив увесь свій вік. Сам він не міг вже писати, бо руки не слухалися, то він проказував, і з його слов записував його син, і за ці десять років час од часу виходили нові Франкові твори. Але більше він пильнував того, щоб позбирати та наново понадруковувати ті свої книжки, що давно вже були написані і розійшлися всі. І читають їх люде скрізь по Україні, читають і чужі народи, поперекладавши Франкові писання на свої мови, — і багато вони добра сіють всюди, куди тільки долітає те гаряче, правдиве й сміливе слово великого українського письменника. І довго ще читатимуть його невмірущі твори та перейматимуться його думками і згадуватимуть того, хто засіяв ними поле людського життя.

За останні тяжкі десять років випала Франкові й щаслива година. То було року 1914-го, коли минуло 40 літ роботи його на ниві українського письменства. Знов прихильні до його люде бучно одсвяткували це свято, знов

вітали й шанували свого любого письменника. Коли простелився перед нашими людьми той довгий і важкий шлях, що пройшов його письменник за 40 років своєї праці, то всім стало видно, чим був Франко для нашого народу. І не знайшлось тоді вже на Україні такої свідомої людини, котра не шанувала-б його за його велике діло для рідного краю. І сам Франко міг бачити, що не пропала марно, не розвіялась по світах ота його сороклітня невсипуща праця, а справді вже зародила,—зародила на добре в людських серцях, що налилися тими думками, які проповідував Франко в своїх творах. Які-то були думки—зараз розкажемо, і тоді видно стане, що зробив для рідного народу за свою довгу трудівницьку путь наш письменник.

Помер Франко у Львові 15 травня (мая) 1916 року. Гірка доля судила йому побачити ще перед смертю й ту велику війну, що сточилася по Європі й без ліку людського життя вкоротила та праці зруйнувала... Тяжко було йому дивитись на це, а надто тим, що війна захопила най-дужче Галичину, що рідний люд гинув у лютій боротьбі, проти якої раз-у-раз обурювалась його любомирна душа. Він не діждався кращих часів і не знатиме вже, що буде потім; але за кращих часів люде напевне згадають того, хто так бажав їм тих кращих часів, кликав іти до них і своєю працею наближав їх для всіх людей,—людей-братів і працьовників.

II. Що зробив Іван Франко.

В одній своїй поезії Франко так писав про себе та свою роботу:

Я—син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох.
Мій поклик—праця, щастя і свобода;
Я є мужик, пролог—не епілог.

«Пролог—не епілог» це значить, що Франко дивиться на себе не як на останнього з тих, хто працює для народнього відродження, а як на одного з перших, що тільки-но його починають. Це значить далі, що на думку Франка народ наш багато ще має дати великих синів, які поведуть його своєю працею до щастя та добра. І ще це значить, що Франко великі надії покладає на народ, на простих людей, на мужиків, і бачить перед ними широкий шлях, аби тільки вийти їм з льоху темноти й злиднів та просвітою прочистити собі дорогу вгору й тим часну долю заробити.

Найперша, мабуть, ото заслуга Франкова, що він, будиши мужицьким сином, не одцурався простих людей, не забув того, що й він мужик, син народа; а не забувши, все своє життя присвятив на те, щоб народові краще стало жити.

Дійшовши до великого розуму, просвітивши себе світом правдивої науки, досягши вершечків знання, він не схотів того добра сам, як співають у наших думах, з упокоєм уживати, а цілий вік дбав, щоб і рідний народ такого самого зазнав щастя, щоб і він був освічений та міг жити вільно, в добрі та достатках. Мужицький син, Франко соромиться не того, що він мужицький син—він просто каже: «я є мужик»; йому соромно перед усіма іншими мужицькими синами за те, що став вище за них, і через те всіх він хоче підняти до себе. Він знає і тямить, що на його науку багато пішло чужої праці й хоче за ту грацію заслужити народові своїм знанням та освітою. Він навчає, що так повинні робити і всі освічені люде, бо вони мусять одробити народові за те, що витрачено на їхню освіту. «Бувши сином українського мужика,—не раз говорив і писав Франко,—вигодований на чорному хлібі мужицькому й на праці порепаних мужицьких рук, повинен я власною працею цілого життя свого відробити ті шаги, що витратила та мужицька рука, щоб я міг вибратись на високости, де світло ясніє, де волі дух чутно й де вселюдські ідеали (думки найкращі) зоріють». І Франко твердо вірить у те, що рідний народ «хоч був запертий в льох», таки вийде з його на ясне сонце й свіже та чисте повітря, на широкі простори людського життя, воскресне з свого поневір'яння й добуде долі собі та людських прав. Ще замолodu, побачивши сам, де світ правди, Франко уявляв собі рідний народ в образі вбогого, спрацьованого наймита але разом вбачалося йому, що колись наймит той скине свою недолю. «Ори-ж свою ниву»,—обертається Франко до народу,—

Ори, ори й співай ти, велетню закутий

В недолі й тьми ярмо!

Пропаде пільма й гніт, опадуть з тебе пута,

І ярма всі ми порвемо.

Не даром ти в біді, пригноблений врагами,

Про силу духа все співав...

Не даром ти казок чарівними устами

Його побіду величав.

(«Наймит»)

Життя народне, життя всіх тих, хто власними ручками і власними пучками, „в поті, мовляв, чола“, заробляє собі на хліб—це життя найбільш захоплює Франка, і він найчастіше про таких людей і пише в своїх творах. Попереду стоїть у Франка село—бідне, обдерте галицьке село, в якому люде працюють, спини не розгинаючи й рук не покладаючи, але все-таки бідують без просвітку й не можуть вибитися з тяжких злиднів (оповідання: «Лешишина челядь» «Цигани», «Сам собі винен», «Ліси і пасовиська» та інші). Оплутали людей по селах страшні черви,—каже Франко: «коршма, лихва»,...—оце ті черви. Похилі, чорні од сажі й диму, обідрані й облуплені хати-халупи, дранка замість одежі, вбога харч, зморені, спрацьовані люде—ото село, яке змалював у своїх творах наш письменник. У темноті живуть там люде, не вміючи навіть оборонитись од тих, хто з їхньої праці користується, їхнім потом і кривю годується та з того собі статки-маєтки здобуває. Єдиним порятунком буває часто тільки переселення,—світ за очі, не знаючи куди й навіщо, тікають люде з свого краю хоч гірше, аби, мовляв, інше. Але й туди, на чужину: слідом за втікачами йдуть хатні злидні, й там на бідних

та нетямущих людей, по тих чужих та невідомих сторонах, чигає все те-ж старе лихо, і там не знаходять вони собі долі (Франко це все списав у віршах „До Бразилії“). І цих беззахистних та безборонних людей з усіх боків тисне лихо, всюду стріває їх здирство; всяке тільки й думає, як-би на тій мужицькій згорбленій спині вибратись на сухеньке й загарбати, що є ласішого й смашнішого в житті. Не йде на добро народові навіть те, на чому інші здобувають собі величезні достатки. І там народ тільки робить гірко, а забірає здобутки тієї праці хто інший: дістається воно п'явкам людським, а їх же видимо-невидимо збирається там, де можна з чужої праці поживитися.

Єсть, наприклад, у Галичині містечко Борислав, а в тому Бориславі і поблизу кругом його знайдено дуже великі джерела нафти,—тієї, що з неї гас (керосин) роблять. Але все це добро немов здиміло для тих, на чийй землі його знайдено: все загарбали людські п'явки, а господарі, у кого джерелами була нафта, поробились тільки робітниками та попихачами у тих спритних та промітних людей. Франко, у якого на очах усе це робилося, багато розповідає, як живуть нещасні робітники та як з них наживаються ті, кого доля поставила за хазяїнів. До Борислава йшли з усієї околиці люде на заробітки і наче й заробляли добре, але все те так десь дівалося, що й знаку не було: що більше добували з землі того «дару божого», то гірш убожіли селяне й робітники, а багатів тільки той, хто вмів окрутити робітника та його руками загортати жар для себе. І Франко показує нам, як саме це робилося,—в оповіданнях: «На роботі», «Навернений грішник», «Яць Зелепуга», «Ріпник», «Полуйка», «Боа-констриктор» («Змій-

полоз»), «Борислав сміється» і в багатьох інших. Робітників опоювано, одурювано, не доплачувано їм заслужених грошей; годовано їх гірш за худобу, в хатах повно смороду, бруду, тіснота невимовна, темнота непроглядна... І сами робітники дивились на себе, як на пропащих та тільки й думки мали, як-би по тяжкій роботі глибоко під землею задурити собі голову горілкою та розпустою. Пяний чад носився по-над Бориславом, задурманював голови, затроював життя. «Крики, співи, п'ятики, бійки, різні збитки й жарти,—аби грошам промити очі. Для правдивого ріпника (так звуться там робітники коло нафти) встид було не пропити в неділю всього, що заробив у тижні. Поплатив чи не поплатив за харч, відложив чи не відложив що на чорну годину, але в шинку між товаришами він був пан. Горілки, пиво, вино, печені—все йому мусіло бути. «Начхати мені на все! Завтра або позавтра може дідько вхопить мене! Гуляймо, хлопці, поки час, поки наше! (з оповідання «Полуйка»). І гуляли... І догулювались до того, що самі себе питалися: „хиба-ж це людське, господарське життя?» І мріяли про те, щоб знов вернутись до землі й до господарства, зробитись хліборобами. Та ба: важко тому стати хазяїном на своєму шматку святої землиці, хто вже раз його позбувся. Неначе те невблагане колесо, закручує такого життя все швидче й глибше, і кінчалося звичайно тим, що або під землею пропадав робітник, привалений піском чи залитий нафтою («кипячкою»), або-ж конав десь п'яний під тином, або під лавкою в коршмі кінчав своє злиденне життя. «Життя бистро тече, зміни бистро настають,—жаліється у Франка один селянин. — Треба пильно слідити, куди пруд (бистря) жене,—треба й собі туди пробіратися. А не

спостережешся, застоїшся на місті, то того й гляди—перша - ліпша хвиля нагряне, перша-ліпша зміна настане, обалить (огорне) тебе, зібе з ніг і ти погіб. Тепер жити тяжко. Життя—боротьба вічна, безупинна. Ворог з усіх сторін грозить. Не пристережеш з одного боку—з другого нагряне,—і ти пропав» (з оповідання «Навернений грішник»). Виходить, що куди не повернись—усюди біда, всюди лихо. Навіть села в окрузі зовсім інші стали, як знайдено оту «кипячку»—нафту. «Спокійний лад селянського життя,—мовляв Франко,—замутився. Грукання, стукоти, крики, свари та співи не вгавали як день, так ніч. Поля не зеленілися широкими ланами, як уперед, хвилюючи та шелестячи від теплого вітру. А на місце свіжої пахучої землі повставало що раз більше горбків сірої глини, мов величезних кертчин, під котрими в темній, задушній глибині за кварту горілки працювали цілими днями парубки та чоловіки, обмашені, заталапані,—працювали гірко, видобуваючи незлічені скарги своїм гнобителям-жидам» («Навернений грішник»). «Мій Боже, що тут діється, що тут твориться!—аж скрикнув із жаху один селянин.—Правдива кара божа на наше селище! Ну, глядіть, глядіть—скільки тут тої погані назлазилося—як мурашні!... Всюди копають, риють, черпають оту кляту кипячку, щоб їм ще горлом лилася». («Яць Зелепуга»). І здається Франкові, що й усі ті люде-робітники—ніби тільки частки якоїсь великої бездушної машини, яка пе-висмоктує з них кров, і сама їхніми муками живиться.

Франко не тільки описує гірке життя та бідування людей-робітників, але й показує, як вони могли-б поправити свою долю, аби тільки взяли за розум. «Громада—вели-

кий чоловік»,—мовляв нашою приказкою, або ще: «хто робить укупі, того не болять у пупі». Ото й Франко намовляє робітників, щоб гуртом, громадою взялися добувати собі долі. В повісті «Борислав сміється» Франко розказує, як робітники склали були таке собі побратимство, щоб разом за всіх стояти й боронити один одного від кривди та напасти. Особливо один там робітник був, Бенедьо на імя, що добре бачив велику силу трудящих людей, скоро вони одностайно й однодушно, громадою, стоятимуть за всіх товаришів: усі, мовляв, за одного і кожен за всіх! Бенедьо радить товаришам завести робітницьку касу, щоб допомагати тим з-поміж себе, хто має якусь потребу, а сам не може її задовольнити; радить готуватися потроху до боротьби з хазяїнами.... У цій повісті, які в інших, Франко подає ті думки, які всюду ширяться між трудящими людьми, що хочуть здобути рівне для всіх людей право та змогу не тільки працювати, але й запрацьоване споживати. Що то варта громада, коли вона разом за одне стоїть, показує Франко в другій повісті, що зветься «Захар Беркут». Розказується в ній про давні-давні часи на нашій землі, коли ще всі прості люде жили собі вільними громадами. В селі Тухлі як-раз і була отака громада, а перед у ній вів найстарший віком чоловік—Беркут Захар. Усе він робив на громаду і для громади, ніколи не дбаючи про свої власні справи. І люде від його вчилися і собі так робити. Мов одна душа—розказує Франко—стояла тухольська громада дружно в праці і в споживанні, в radoцax і в горі. Громада була для себе і суддею, і впорядчиком у всьому.

Бідних не було в громаді, та не було й багатих, а всі рівні, бо землю обробляли всі разом і вона всіх однаково годувала, а кому чого не вистачало, той завжди міг узяти, чого треба було, з громадського запасу. Кажуть, що «дружній череді вовк не страшний» — так само й тухольській громаді не страшно було, коли на вернулось до їх лихо. Насунула чорною хмарою орда татарська, що скрізь тоді гасала по Україні, руйнуючи оселі, грабуючи добро, забиваючи та в полон, у неволю тяжку, людей забіраючи. А от тухольська громада орду розпудила та прөгнала, слухаючись розумного слова і добрих порад Беркутових. І одборонилася, мовляв Захар, тільки «нашим громадським ладом, нашою згодою й дружністю».

Франко в своїх творах описує не самих у поті чола трудящих. Дуже багато виводить він і таких, що самі не працюють, а тільки чужою працею багатіють, чужим потом живляться — отих пявок людських, яких скрізь багато, а надто там, де темнота, де несвідомість, безпорадність, де бідність. От він показує, як звичайні собі сільські хлопчакі виходять на таких пявок. Гава і Вовкун ще змалечку зазнали злиднів, убожества та недостачі; розумні й жваві та й промітні хлопці, вони тяжко не злюбили отого злиденного життя й постановили вийти в люде хоч-би якими способами. До вищих та дужчих вони підлизувались та підсипались, з нижчих та слабих дерли, ночей не досипали, обіду не доїдали, та все збирали, шаг до шага складали, поки стільки вже назбирали, що вбилися у колодочки всю околицю під себе забрали (оповідання: «Гершко Гольдмахер», «Гава», «Гава і Вовкун»). І таких «гав» у Франка дуже багато показано, та й не тільки дрібних а

й великих, що не то своєю околицею, а й світами обертають по-своєму, на свої гроші важучи. Такий був, наприклад, Герман Гольдкремер (повість — «Боа констриктор», по-нашому тоб-то — «Змій-полоз»). Цей теж почав з невеличкого, але так йому щастило і так зручно вмів він звідусюди прибуток витягати, що зробився багатирем на всю округу і, неначе справді полоз отой, всіх обкрутив і всіх держав під свою пятою, краще сказавши — під силою своїх грошей, свого багатства. Він і сам у йому душився, і всіх душив, не милуючи. І багато інших таких пявок виводить Франко у своїх творах перед очі людські, і всюду вони тягарем важким лежать на трудящих людях, усюди йде між ними боротьба щоденна, війна люта, неблаганна. І всюди в тій боротьбі на зле виходить трудящим людям, бо коли вже хто з них спіткнувся та впав у тій боротьбі — годі: вже йому не встати, поки зовсім не стопчуть його ті що над ним б'ються за ласіший шматок та за тепліший куток на землі. Це через те, каже Франко, що люде не звикли гуртом, громадою — «один за всіх і всі за одного» — стояти, а кожен за себе й за своє тільки дбає, — ну, а поодинці легко кожного подужати і звалити. А хто звалився спіткнувся, впав — тому вже одна дорога в тій лютій щоденній боротьбі: сунься, мовляв, куме, на дно і не трать сили. Ось Бовдур (у повісті «На дні») — теж звичайний собі сільський парубок, сирота, наймит. Змалку зазнав знущання та злиднів, тієї звичайної сирітської долі; пішов на заробітки — не пощастило: спіткнувся раз, спіткнувся вдруге та вже й покотився все нижче тай нижче, аж поки опинився на самісінькому «на дні», — справді таки на дні людського життя. Цю людину, каже Франко, недоля довела

до здичавіння, а здичавіння пхнуло в безодню, звідки вже ніяк видряпатись назад, хиба сунутись усе глибше та глибше, на саме дно. І гине без ліку там, на дні, оцих людей, яким у житті не поталанило, які не вдержались на своєму щаблі.

І от, коли стоять перед Франком дві лаві людей—одна, більша, з тих, що гинуть, друга, менша, з тих, що з тієї погибелі користуються, щоб на ній собі щастя збудувати,—то він ані трохи не вагається, до якого гурту йому пристати, з ким іти разом, кому допоміч давати. Він каже: «з орлами я не думаю дружити» — не піду, тоб-то, до спілки з дужими, щоб кривдити малих та безсилих. «Та я» — додає він зараз-же—

«Опрусь гниючому болоту:

Щоб через його шлях мостити,

На те віддам свій труд, свою охоту».

Ото-ж Франко свою всю працю покладає в тому, щоб через теперішнє болото в житті, через лихо наше, мостити безпечний шлях тим, кого кривдять дужі, з кого вони живуть. Франко вірить, що шляхом тим колись таки «прийде нове життя, добро нове у світ» і що навіть є вже ознаки того нового життя: «ми чуєм хід його по-за собою». Тим-то без перестану кличе-закликає він людей до праці, щоб пробивати той шлях,—кличе до єднання, до боротьби з усяким світовим лихом. „Лиш в праці варто і для праці жить“—пише Франко —благає, щоб розум довів усіх поневолених людей до братерської згоди та поєднав велику їх силу—

Щоб разом дружно стала,

Щастя... добувала.

«Борітеся!—кличе Франко до товаришів,—терпіть! По всій землі рівняйте стежку правді!». Бо поки немає правди на землі, доти й добра не буде, доти раз-у-раз дужий на слабшому верхи їхатиме через життєве оте болото. І завжди Франко мріє про ті часи,—

Коли подібно нам

По довговічних боях, муках люде
Прокинуться, гнилий розмечуть трам,
Що їх давить, і щиро грудь до грудей,
Уста до уст притиснуть, мов брати.

Треба дуже людей любити, щоб так про їх думати й того їм бажати. І Франко справді дуже їх любить:

Люде, люде! я ваш брат,
Я для вас рад жити,
Серця свого кровю рад
Ваше горе змити.

Любов до людей Франко має за найпершу повинність і навіть за ознаку справжньої людини. Не треба, каже він, нігде шукати раю та щастя, бо його тільки й можна знайти, що у власному серці, в любові до людей-братів. Через те ніколи не судить Франко людей занадто гостро, хоча-б то був і найзапекліший злочинець. Він знає, що не сами люде винні часто за те, що роблять лихо, що не зла воля силує їх до того:

Не в людях зло, а в путах тих,
Котрі незримими вузлами
Скрутили сильних і слабих
З їх мукою і їх ділами.

Він вірить, що у кожної людини живе в серці щось добре і з кожної людини, хоч-би як низько впала, може вийти

пуття. Через те у кожного шукає Франко «зерна людської натури»—тієї іскри добра, що її треба тільки роздмухати, щоб голосно озвалась приспана до часу совість, одхиляючи од усього лихого і привертаючи до доброго. І тільки там, де Франко вже не знаходить навіть іскри тієї добра—тільки там він бачить справжнє лихо, тільки таку людину вважає за пропащу,—і вже тоді він не прощає. Справжнє зло,—наси́льство, неправду, нещирість, неволю—він сам ненавидить, сам цілий вік з ними бився й того вимагає од усіх справжніх, або—як він каже—цілих людей. Бо «хто з злом не бореться, той і людей не любить», і в цій боротьбі з лихим найдужче й виявляється любов його до людей.

Як сказано вже, Франко всіх людей любить, усіх нещасливих та скривджених, всіх у поті чола трудящих. Він не одрізняє—чи наш це чоловік, чи чужого роду-плем'я, він ставиться однаково

До *всіх*, що ллють свій піт і кров,

До *всіх*, котрих гнетуть окови.

Але ніяка людина не може на всіх нещасливих по цілому світу працювати; кожне-ж живе в якомусь одному краї, серед якогось одного народу, і через те на ділі мусить оту любов до всіх виявляти ділом в любові до тих, з ким живе, повертати на любов до ближчих—до свого народу, до свого рідного краю. Ми знаємо вже, що Франко все своє життя віддав на те, щоб служити своєму краєві, своєму народові. Він за його щастя-долю боровся, він йому допомагав вийти з темноти й злиднів, він його недолею болів і мучився, він за його й сам терпів лихо. І свою любов до всіх людей, до всіх нещасних, Франко

переніс на свій рідний край, на Україну та український народ, бо-ж їхнє лихо та нещастя він найближче коло себе бачив, бо воно-ж йому найдужче дошкуляло. І таких людей мало буває на світі, як Франко, щоб так щиро виявляли любов до свого рідного краю, щоб так багато зробили для рідного народу. Як ми вже знаємо, найбільш уславився він, як письменник, тоб-то тим, що писав книги і понаписував їх так багато, що важко все те й злічити. Знаємо ми теж, що з Франка був дуже вчений чоловік, але не для себе самого вчений, бо все, що він знав, не таїв про себе, а ділився з народом у своїх книгах. Що тільки було довідається з світової науки цікавого або потрібного людям, зараз теє й переказує по-нашому, просто й зрозуміло, щоб наші люде й собі могли про те довідатись. Франко поперекладав на нашу мову незлічену силу творів усяких чужоземних письменників. Він по книжках та по старих паперах вишукував звістки про те, як наш народ жив у старовину і розказував про те в своїх працях. Особливо він цікавився старим нашим письменством, як колись і про що у нас письменні люде писали, які книги та пісні складали, і сам про це багато цікавих праць понаписував («Іван Вишенський», «Карпато-руське письменство», «Варлаам та Йоасаф», то-що). І про це старе він так розказує, що воно зовсім не старовиною одгонить, а так наче діється за наших часів, бо занадто була з його жива людина й занадто добре знав він потреби теперішнього часу і через те все до них принатурював. Тим-то він не менше писав і про теперішнє життя на Україні, і мабуть не було за його життя ні однієї такої громадської справи, що її не торкнувся-б Франко та не роз'яснив її

розумно й дотепно. Про теперішнє письменство й теперішніх письменників він теж не забував, бо вважав, що письменство повинно служити народові, його потреби обмірковувати й через те з письменників люде не послідні і їхні праці треба пояснити, щоб у доброму їх заохочувати й наставляти, а помилкам запобігати й застерегати перед ними. І багато з наших письменників і собі вчилися на творах та на думках Франка, як краще писати, на що більше наполягати, де правди шукати, а чого остерегатися. Писав теж багато Франко й для народу, на його освіту,—і тут вже здобутки високої науки розказував так просто й цікаво,—як от про «Панщину та її скасування»,—що й невчені люде не можуть од тих гарних книжок одірватись, не перечитавши. Понаписував він і для дітей багато гарних книжок, як от «Лис-Микита», або «Дон-Кихот», або «Коли ще звірі говорили». Так само й про дітей єсть у його чимало чого почитати («Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «Борис Граб», «Оловець», то-що), бо Франко дуже любив дітей і вважав, що треба знати дитячу душу, щоб не покалічити її, і треба дітей навчати, щоб вийшли з них справжні люде, а не п'явки людські, з одного боку, і не попихачі, затуркані й приголомшені, з другого.

От про що писав Франко в своїх творах. В них він хотів списати все життя свого народу, минуле й сьогочасне, і тим направити його на добру путь у майбутньому. І серед письменної громади слово Франкове—гаряче, щире, розумне й правдиве—раз-у-раз багато важило, всі завжди прислухалися—а що, мовляв, про це Франко скаже, а якої він про те думки? Тим-то багато людей має Франка

за свого вчителя, бо з його творів не один навчився, як треба жити по правді, до чого йти, з чим боротись, а що любити. Не одному очі одкрив і певний шлях у житті проказав Франко своїми книгами; не один дізнався з них, хто він і чому служити повинен. І, як згадано вже, пішов за Франком великий гурт людей, що так само дивляться на світ і на людей, люблять свій рідний край і народ і, скільки мають сили, бажають йому полегкість зробити й на добро послужити.

Ота величезна робота Франкова пером та словом надто у великій пригоді стала нашому народові в Галичині. Як починав Франко, ще молодим парубком, оту свою працю на народній ниві, то в Галичині ще зовсім не було людей, які-б добре знали, чого треба народові, та вміли стояти за його право й тямили, як це робити, щоб праця не пропадала марно. Правдиво освічених людей було мало, а ще менше було між ними таких, що не гордували своїм рідним народом, ішли разом з ним та й за його потреби піклувались. Народові треба було землі, треба було освіти, щоб не був темний, треба було прав, щоб його не кривдив ніхто,— а освічені люде казали, що досить селянинові до церкви ходити та коршму минати, то й буде йому мало не рай на цьому світі, а вже на тому—напевне. Це одне лихо, що мало було в Галичині освічених людей та й дивились вони на народ, як на дитину, до якої треба тільки няньки, щоб за ручку водила, куди схоче. Та було ще й інше лихо. Рідною мовою говорили тоді в Галичині самі мужики, та ще хиба духовенство, а все, що хоч трохи закривилось на пана, зараз-же починало вже й говорити по-польському, бо всі

пани в Галичині були поляки, то й за мову панську вважалася польська мова. Польське панство хотіло всіх наших селян переробити на поляків, щоб вони по-польському говорили.

Ото-ж у Галичині гнали наш народ до поляків.... Та знайшовся гурт освічених людей, які казали, що не треба нам до поляків приставати, а треба бути самими собою, як Бог сотворив, треба про все своє дбати і разом з народом стояти, а не пошиватись у перевертні. Що ці люди за народ стояли і народне право обороняли, то їх прозвано народовцями. Та от було лихо, що народовці думки мали добрі, але спершу й самі не знали до-пуття, як ті думки до діла довести, як справжню народню роботу робити, щоб з неї виходило найбільше користи трудящим людям. Вони думали, що як говорити з народом по-своєму та ще навчити його читати та дати йому книжечку проти п'янства, то й досить—усе зроблено, що треба. А про те, щоб допомогти селянам..., щоб дати йому справжню освіту рівні права, народовці не думали, а коли й думали, то не дуже гаряче брались до того. Виходило, що хоч народовці і розумніше дивились на народ, але й вони до самого коріння народньої біди ще не доходили, до самого щирця не добірались і не знали, чим поправити народню долю, щоб народові справді стало краще жити.

Отаке застав Франко, як прийшла черга й йому на громадській роботі сили поспробувати. Молодий хлопець і сам спершу не знав був, на яку йому ступити і кудю йти, та був добрий і з старими... і з молодими народовцями і навіть перші свої твори писав каліченою мовою, мішаючи слів чужих до народньої основи. Але як почав ото

Драгоманов у листах угрушати молодих студентів та по казувати їм, яка-то повинна бути справжня робота для народу, то неначе полуда з очей спала Франкові та й його товаришам....

У тому саме й лежить величезна заслуга Франкова, що будиши мужицьким сином, вигодований і вивчений на малі мужицькі достатки, він не забув, хто саме його вигодував і до розуму довів. Він чулою душею та глибоким розумом збагнув, що своєю працею для народнього добра, для всіх трудящих людей, повинен сплатити те, що на його науку витрачено, повинен засипати ту безодню, що пролягла здавна між народом та справжньою освітою. Франко підіймає народ угору, до світла, до кращого життя. А як мав він великий хист до письменства, а як умів він розумно й цікаво викладати свої думки, то за ним опісля пішли й інші освічені люде, а далі чимало людей з народу, коли там дізналися, хто такий Франко і чого він навчає в своїх творах. Як бачимо, Франко перший почав засипати те провалля, що ділить освічених людей од народу, перший розпочав справжню народню роботу в Галичині.

Більш як 40 літ робив він її, не спочиваючи, робив, не лякаючись ні напасти, ні поговору, не зважаючи на те, що йому самому иноді доводилось усього закуштувати, а иноді дуже й дуже гіркої спити. Коли-б Франко думав був тільки за себе, а не за громадське добро, то напевне дослужився-б і чинів високих, і великої слави, а може й незлічених достатків, бо кажу-ж, що чоловік з його вельми розумний був і до всякого діла здатний. Але він одкинув од себе всі оті світові спокуси і волів жити просто, часом з бідною, звичайним чоловіком, аби честь свою при

собі зберегти та мати чисту совість, що робив він справжнє діло на велику громаду, що допомагав своєму народові виходити в люде, що всім трудящим проказував шляхи до кращого життя. Він не дбав за себе, аби всім було добре. Бо от що писав сам Франко, коли обсядуть було його сумні думки про власну долю:

Нехай і так, що згину я
Забутий десь під тином,
Що всі мої думки, діла
Сліду не лишать, мов та мла
На небі синім,—
Нехай і так! Я радо йду
На чесне, праве діло!
За його радо в гóрі вмру
І аж до гробу додержу
Свій прапор ціло.

Отаким, як оце написав про себе, і був Франко, та таким [лишився й до смерти, свій прапор додержав до кінця, поки сили було в ослаблених руках. І хоч зрікся він великої світової слави, але вона його таки не минула,—тільки що инша це слава, ніж та, що йде за високими чинами та достатками. Рідний народ ще за довго до смерти Франка уквітчав його славою свого вчителя и проводиря, великого письменника і великого громадянина. А над цю славу більшої не буває.

Найважливіші писання Івана Франка.

І. З красного письменства.

- В поті чола. З життя робучого люду. Львів, 1890. Ц. 1 р. 50 к.
Твори, т. 1 і 2. Въ поті чола. Київ, 1903. Ц. по 65 к. за том.
„ т. 3. Бориславські оповідання. Київ, 1905. Ц. 65 к.
Боа-конструктор. Повість. Львів, 1907. Ц. 1 р.
Для домашнього огнища. Повість. Львів, 1897. Ц. 50 к.
Захар Беркут. Повість. Львів, 1902. Ц. 60 к.
Перехрестні стежки. Повість. Львів, 1899. Ц. 1 р. 50 к.
Полуйка. Оповідання. Львів, 1899. Ц. 70 к.
Сім казок. Львів, 1900. Ц. 70 к.
На лоні природі. Оповідання. Львів, 1905. Ц. 1 р. 80 к.
Місія. Чума. Оповідання. Львів, 1906. Ц. 1 р. 20 к.
Маніпулянтка. Оповідання. Львів, 1906. Ц. 1 р. 20 к.
Батьківщина. Оповідання. Київ, 1911. Ц. 80 к.
Добрий заробок. Оповідання. Львів, 1902. Ц. 1 р.
Малий Мирон. Оповідання. Львів, 1902. Ц. 1 р.
Панталаха. Оповідання. Львів, 1902. Ц. 1 р.
З бурливих літ. Оповідання. 1902. Ц. 1 р.
Без праці. Казка. Київ, 1904. Ц. 12 к.
З вершин і низин. Поезії. Львів, 1893. Ц. 1 р. 50 к.
Зів'яле листя. Поезії. Львів, 1896. Ц. 50 к.
Із днів журби. Поезії. Львів, 1900. Ц. 1 р.
Мій ізмарагд. Поезії. Львів, 1898. Ц. 60 к.
Semper tiro. Поезії. Львів, 1906. Ц. 50 к.
Давнє і нове. Поезії. Львів, 1911. Ц. 1 р. 70 к.
Поєми. Львів, 1899. Ц. 80 к.
Коваль Бассім. Казка. Львів, 1901. Ц. 80 к.
Мойсей. Поєма. Львів, 1905. Ц. 80 к.

Панські жарти. Поема. Львів, 1911. Ц. 75 к.
 Іван Вишенський. Поема. Львів, 1911. Ц. 25 к.
 Будка ч. 27. Драма. Львів, 1902. Ц. 25 к.
 Майстер Чирняк. Комедія. Львів, 1902. Ц. 25 к.
 Украдене щастя. Драма. Київ, 1909. Ц. 20 к.
 Учитель. Комедія. Київ, 1911. Ц. 25 к.

II. Для дітей.

Коли ще звірі говорили. Казки. Львів, 1903. Ц. 40 к.
 Лис Микита. Казка з малюнками. Львів, 1909. Ц. 50 к.
 Пригоди Дон-Кихота. Львів, 1899. Ц. 40 к.
 Абу-Каземові капці. Казка. Черкаси, 1899. Ц. 5 к.

III. З науки.

Іван Вишенський і його твори. Львів, 1896. Ц. 1 р.
 Карпато-руське письменство. Львів. 1900. Ц. 1 р.
 Варлаам і Йосаф. Львів, 1899. Ц. 2 р.
 Святий Климент у Корсуні. Львів, 1906. Ц. 2 р. 50 к.
 Студії над народними піснями. Львів, 1913. Ц. 4 р.
 Пісня про правду і неправду. Львів, 1906. Ц. 50 к.
 Нарис історії української літератури. Львів, 1910. Ц. 1 р. 80 к.
 Молода Україна. Львів, 1912. Ц. 1 р.
 Що таке поступ? Коломия, 1903. Ц. 60 к..
 Шевченко героєм польської легенди. Львів, 1901. Ц. 20 к.
 Панщина і її скасування. Львів, 1913. Ц. 50 к.
 Життя і діяльність Ол. Кониського. Львів, 1901. Ц. 15 к.
 Жіноча неволя в піснях народніх. Львів, 1883. Ц. 35 к.
 В наймах у сусідів. Львів, 1914. Ц. 1 р.

Тут невелику тільки частину списано з Франкових творів
 що найкраще. Коли-б усе списати, то треба було-б цілу велику
 книжку подати, так багато Франко написав книг.

„Благотворительное Общество“ засновано въ кінці 1898 року. Свою видавничу діяльність воно розпочало в 1899 році, і з того часу, по 1-е січня (января) 1916 р. Товариство видало більш 850 000 примірників різних користних книжок. Серед них є книжечки і по сільському господарству і ветеринарії, є медичні і по гігієні, природознавству, по громадським та економічним питанням, є по історії, мові, письменству і др. З числа виданих книжок Товариство за той же час продало більш 450.000 книжечок та даремне роздавало до 90.000 примірників, а всього пустило межі люде більш як півмільйона користних книжечок.

Користні видання „Благотворительнаго Общества“ нагорожені:

Бронзовою медаллю „Министерства Земледѣлія и Государственныхъ имуществъ“ на сільськогосподарській виставці въ містечку Единцах, в 1904 році.

„Похвальнымъ отзывомъ“ та срібною медаллю Ростовського н/Д відділа Московського сільськогоспод. Товариства на виставці въ Криворожжі, в 1905 році

Малою золотою медаллю, на „Южно-русской“ областній сільсько-господ., промисловій і кустарницькій виставці в Катеринославі, въ 1911 р.

Почесним діпломом Лубенського с.-г. товариства на сільськогосподарській і кустарницько-промисловій виставці въ Лубнях, в 1913 році.

Всіх, кому доведеться розглядати цю книжечку, „Благотворительное Общество“ щиро просить подбати про розповсюдження його видань серед знайомих, земляків. і тим підтримати і продовжити роботу Товариства.

1.44 (1986)

1959

ВИДАННЯ

„БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОГО ОБЩЕСТВА“

ПРОДАЮТЬСЯ ПО ТАКИХ КНИГАРНЯХ:

„Український базар“. **Петроград**, Петр. Стор., Больш. просп., 1.

„Українська книгарня“. **Київ**, Безаківська, 8.

„Час“. **Київ**, Володимирська, 53.

„Українська книгарня“. **Полтава**, Петровська ул.

„Книгарня Маркевича“. **Полтава**, Бульвар Котляревського.

„Українська книгарня“. **Харків**, Петровський пер., 18.

„Українська книгарня“. **Кременчуг**, Катерининська, 4.

„Українська книгарня“. **Катеринодар**, Катерининська, 34.

„Книгарня Слово“. **Катеринослав**, Полицейська, 59.

„Українська книгарня“. **Одеса**, Преображенська, 11.

„Кіоск Наумця“, в **Ахтирці**, Харьк. губ.

Для земств, кооперативів, товариських крамниць, книгарень і оптових покупців, на головному складі видань „Благотворительного Общества“ (адрес.: Петроград, Благотвор. Общество изданія общепольныхъ и дешевыхъ книгъ, ящикъ № 261)—скидка.

л 1959

С. Ефремов

ІВАН ФРАНКО